

04

การส่งเสริมคุณค่าท้องถิ่นและความเข้มแข็ง
ของชุมชนผ่านการปรับปรุงภูมิทัศน์ชุมชน
ENCOURAGING LOCAL VALUES AND
STRENGTHENED COMMUNITY THROUGH
LOCAL LANDSCAPE DEVELOPMENT

วันดี พิณจรัสสิน ✉

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Wandee Pinijvarasin ✉

Faculty of Architecture, Kasetsart University

✉ archwdp@ku.ac.th

บทคัดย่อ

การพัฒนาสภาพแวดล้อมชนบทโดยเฉพาะการสร้างถนนเข้าสู่ชุมชนมักเป็นโครงการโดยภาครัฐและองค์กรของท้องถิ่น แม้ว่าโครงการเหล่านี้สร้างความสะดวกด้านการคมนาคม แต่ส่วนใหญ่ มักส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมทางกายภาพและสังคมของชุมชนในหลายท้องถิ่นในลักษณะที่ต่างกัน อันเนื่องจากขาดการคำนึงถึงความเชื่อมโยงต่อบัณฑิตภายในของท้องถิ่นอย่างครอบคลุม บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอแนวทางการพัฒนาภูมิทัศน์บริเวณถนนของชุมชนที่สร้างความสอดคล้องและสัมพันธ์กับบริบทของท้องถิ่น ข้อมูลที่ใช้ในบทความนี้มาจากการสังเกตและสัมภาษณ์ชาวบ้านและผู้นำในอดีตของบ้านไร่สะท้อน ตำบลลำรางค์ จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งเป็นชุมชนที่มีการรักษาวัดธรรมท้องถิ่นและมีบรรยากาศการอยู่อาศัยที่ร่มรื่นและเป็นระเบียบโดยเฉพาะบริเวณถนนของชุมชน จากการศึกษาพบว่าการพัฒนาภูมิทัศน์บริเวณถนนหลักของบ้านไร่สะท้อนทำให้เห็นแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมบริเวณชุมชนที่สอดคล้องกับความเป็นท้องถิ่นโดยผู้นำที่มีธรรมาภิบาล การดำเนินการพัฒนาเป็นไปในแนวทางของความพอเพียง โดยเน้นให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการสร้างและดูแลสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยของตนอย่างต่อเนื่อง การพัฒนาภูมิทัศน์บริเวณถนนนอกจากจะมีผลต่อการสร้างเสริมอัตลักษณ์ให้กับชุมชนและส่งเสริมการรักษาคุณค่าทางสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นแล้ว ยังนับเป็นสื่อในการสร้างความร่วมมือของชุมชนได้อย่างประสบความสำเร็จอีกด้วย

คำสำคัญ : ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ความพอเพียง การมีส่วนร่วมของชุมชน อัตลักษณ์ชุมชน การพัฒนาที่ยั่งยืน

Abstract

Rural road construction development in Thailand is normally generated by the government and local organizations. Although these constructions have brought about convenience in transportation, they usually generate various impacts on the physical and social environment of the locality in different ways because they only pay slight attention to their relations with local conditions. This paper aims to illustrate an approach to landscape development in relation to community roads that creates harmony and a well-established relationship with the local context. Data were obtained from observation and interviews with local people and a previous leader of the village of Ban Raisathon in Tambon Thumrong, Phetchaburi province in Thailand. This village was selected because of its maintenance of local culture and its pleasant living atmosphere. The study found that landscape development along the main road of Ban Raisathon suggests an approach of appropriating environmental management, generated by a leader with good governance. The project was conducted under the sufficiency concept by engaging the participation of the local people so that they could build and take care of their living environment. The development of the community road not only has resulted in reinforcing place identity, as well as encouraging the maintenance of the socio-cultural values of the locality, but it also can be considered as media to promote community participation successfully.

Keywords : Cultural landscape, Sufficiency, Community participation, Local identity, Sustainable development

บทนำ

ชุมชนท้องถิ่นต่างๆ มักแสดงออกให้เห็นถึงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบทั้งทางกายภาพ และทางสังคมที่มีลักษณะเฉพาะของตนเอง ตามเงื่อนไขของสภาพแวดล้อมในแต่ละช่วงเวลา ในอดีต ลักษณะบ้านเรือนในแต่ละชุมชนท้องถิ่นมักมีลักษณะเกาะกลุ่มกันของเครือญาติและกระจายตัวไปตามทางสัญจรภายในชุมชน ซึ่งโดยมากเป็นทางสัญจรขนาดเล็กสำหรับคนเดิน สัตว์เลี้ยงและพาหนะที่ใช้ประกอบกิจกรรมการเกษตรผ่านไปมาเท่านั้น แต่ละกลุ่มบ้านมักมีการเว้นระยะระหว่างกันด้วยที่ว่างโล่งหรือเป็นพื้นที่ของกลุ่มต้นไม้ต่างๆ และหากมีการแบ่งขอบเขตของแต่ละบ้านหรือกลุ่มบ้านมักใช้สภาพภูมิประเทศ ต้นไม้ หรือการกั้นรั้ว ซึ่งโดยมากเป็นวัสดุธรรมชาติ อาทิ ไม้ หรือไม้ไผ่เป็นเครื่องบ่งชี้อาณาเขต อย่างไรก็ตามเป็นระยะเวลามากกว่าห้าทศวรรษที่มีการขยายการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานสู่ชุมชนท้องถิ่น โดยเฉพาะการสร้างถนน ซึ่งช่วยอำนวยความสะดวกด้านการคมนาคมเพื่อเชื่อมโยงชุมชนกับพื้นที่อื่นๆ การพัฒนาถนนส่วนใหญ่เป็นโครงการที่ดำเนินการโดยภาครัฐและหน่วยงานของท้องถิ่น โครงการเหล่านี้โดยมากมักมีการคำนึงถึงความเหมาะสม ความเชื่อมโยง หรือผลกระทบต่อปัจจัยภายในที่เกี่ยวข้องของพื้นที่หรือท้องถิ่นนั้นๆ เพียงบางส่วน และในหลายกรณีมักขาดการสร้างกระบวนการทำความเข้าใจและการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ การพัฒนาถนนในบางโครงการจึงก่อให้เกิดปัญหาและสร้างผลกระทบต่อท้องถิ่น อันนำมาซึ่งการคัดค้านและการต่อต้านของประชาคมที่เกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตามโครงการพัฒนาถนนสู่ท้องที่ห่างไกลโดยส่วนใหญ่ แม้ว่าจะนำมาซึ่งความเจริญหรือ “พัฒนาธรรม” (SuebNakhasathian Foundation, 2015) แต่มักส่งผลต่อเนื่องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหลายประการต่อสังคมวัฒนธรรมของท้องถิ่นและสภาพแวดล้อมของบ้านเรือนและชุมชนในหลายท้องที่ (Pinijvarasin & Panin, 2008)

ผลจากการพัฒนาถนนเข้าสู่ชุมชนท้องถิ่นต่างๆ สิ่งที่ถูกสร้างขึ้นตามมาในลำดับแรกๆ คือ การสร้างสิ่งแบ่งกั้นระหว่างบ้านกับถนนหรือทางสัญจร โดยเฉพาะ “รั้วบ้าน” และมักมีการขยายการกั้นรั้วระหว่างบ้านเรือนภายในชุมชนต่อเนื่องตามมา (Pinijvarasin, 2006) รั้วนับเป็นสิ่งสร้างหนึ่งที่ Jan Gehl (2013) ให้ข้อคิดเห็นว่าเป็นการเกิดการแบ่งเขตการเปลี่ยนผ่านระหว่างพื้นที่ ซึ่งมีผลโดยตรงต่อทั้งกายภาพและทางจิตวิทยา รั้วบ้านเหล่านี้มักถูกสร้างขึ้นเพื่อแสดงอาณาเขตบริเวณบ้านและป้องกันการเข้าถึงจากคนภายนอกหรือการรุกรานของผู้ที่ไม่พึงประสงค์ ทำให้เกิดความปลอดภัยและเกิดความเป็นส่วนตัวแก่ผู้อยู่อาศัย รั้วบ้านโดยเฉพาะบริเวณถนนในแต่ละชุมชนท้องถิ่นนั้นมีการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง และมีความหลากหลายของรูปแบบและวัสดุที่ใช้ ซึ่งมีทั้งการใช้ต้นไม้ วัสดุจากธรรมชาติ หรือวัสดุที่เปลี่ยนแปลงไปตามสมัย เช่น สังกะสี เหล็ก โลหะผสมอลูมิเนียม (หรืออัลลอยด์) และคอนกรีต อย่างไรก็ตามลักษณะการสร้างรั้วของแต่ละบ้านในแต่ละชุมชนโดยมากเป็นทางเลือกของแต่ละปัจเจกหรือตามความพึงใจของแต่ละครัวเรือน รั้วบ้านบางส่วนสามารถสร้างความเชื่อมโยงกับบริบทของท้องถิ่น แต่บางส่วนเป็นรั้วที่แสดงความแข็งแกร่งและแยกตัวจากสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะรั้วที่สร้างโดยใช้การก่ออิฐฉาบปูน รั้วในลักษณะนี้นอกจากทำให้เกิดความรู้สึกถึงการแบ่งแยกความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนภายในชุมชนได้ด้วยแล้ว บางส่วนยังทำให้ภาพลักษณ์บริเวณบ้านเรือนของตนเองมีลักษณะเป็นการอยู่อาศัยในรูปแบบเมืองไปอีกด้วย การสร้างรั้วของแต่ละบ้านที่ต่างคนต่างทำและมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ส่งผลต่อภาพลักษณ์โดยรวมที่ทำให้เกิดการรับรู้ที่ขาดความต่อเนื่องของภูมิทัศน์ภายในชุมชน Lynch (1960), Heidegger (1975) และ Relph (1976) กล่าวว่า ผลรวมความสัมพันธ์ของปัจจัยต่างๆ ทั้งสิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น กิจกรรมทางสังคมวัฒนธรรม และความหมายและ

ความเชื่อเป็นส่วนที่สร้างให้เกิดลักษณะหรืออัตลักษณ์ของสถานที่ ดังนั้นการพัฒนาด้านที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงลักษณะบ้านเรือนและการกันขอบเขตบ้านเรือนของตนเองในลักษณะแบบปัจเจกของแต่ละครัวเรือนที่สร้างความขัดแย้งต่อบริบทสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นนับเป็นส่วนหนึ่งที่ส่งผลต่อการสูญเสียอัตลักษณ์ของท้องถิ่นตามไปได้ด้วย (Pinijvarasin, 2006)

ชุมชนในท้องถิ่นต่างๆ โดยเฉพาะในชนบทนับเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมประเภทหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐานและมีพัฒนาการทางสภาพแวดล้อม สังคม การปกครอง วัฒนธรรม และเศรษฐกิจที่มีรูปแบบเฉพาะเป็นของตัวเองของท้องถิ่น (Office of the National Culture Commission, Ministry of Culture & Faculty of Architecture, Silpakorn University, 2006) ชุมชนเหล่านี้นับเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าสะท้อนให้เห็นรากฐานและเป็นหลักฐานยืนยันความเป็นไปของท้องถิ่น (Ledcharnridh, 2011) การพัฒนาต่างๆ ในบริบทชุมชนเหล่านี้ โดยเฉพาะการพัฒนาพื้นที่สาธารณะหรือถนนของชุมชนเพื่อให้เกิดความยั่งยืนของท้องถิ่นจำเป็นต้องมีการจัดการที่มีระบบ ละเอียด รอบคอบ และลึกซึ้งเนื่องจากมีความเกี่ยวเนื่องกับปัจจัยในหลายด้าน มนุษย์ มุกข์ประดิษฐ์ (Mookpradit, 2008) กล่าวถึงพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องมีความสอดคล้องกับ “ภูมิสังคม” (Geosocial) ซึ่งครอบคลุมทั้งลักษณะทางภูมิประเทศสภาพแวดล้อม และลักษณะทางสังคม และวัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้นๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้นับเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรม และชุมชนควรค้นหาทุนหรือภูมิปัญญาของท้องถิ่นเหล่านี้เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาชุมชนของตนเอง (Phongphit, 2005) สุเมธ ตันติเวชกุล (Tantivejkul, 2009) กล่าวถึงพระราชกระแสว่า การพัฒนาโดยเฉพาะในชนบทเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและความยั่งยืนควรมาจากการ “ระเบิดจากข้างใน” ที่ชุมชนเป็นผู้พร้อมที่จะดำเนินการ ไม่ใช่เป็นการสั่งการจากผู้ที่มิอำนาจ หรือใครหยิบยื่นให้ การพัฒนาที่เกิดจากการช่วยกันคิดและช่วยกันทำด้วยความสามัคคีของคนภายในชุมชนเอง โดยไม่ต้องทำอย่างรีบเร่ง จะทำให้ชุมชนเกิดความพร้อม เกิดความพอเพียง และเกิดเหมาะสมต่อทั้งสภาพแวดล้อม คน สถานที่ เวลา และทรัพยากร

อย่างไรก็ตามชุมชนในชนบทนับเป็นทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ผู้นำการบริหารของท้องถิ่นควรมีการนำหลักธรรมาภิบาลมาประยุกต์ใช้ในการจัดการทรัพยากรของชุมชน (Chompun, 2013) อันได้แก่ หลักนิติธรรม (Rule of Law) หลักคุณธรรม (Ethics) หลักความโปร่งใส (Transparency) หลักการมีส่วนร่วมของประชาชน (Participation) หลักสำนึกรับผิดชอบต่อสาธารณะ (Accountability) หลักความมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล (Efficiency and Effectiveness) และหลักการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร (Accessability) โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมของประชาชนนับเป็นส่วนสำคัญประการหนึ่งในการดำเนินการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น (Sathapitanon, 2006) ที่จะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนและทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการ และร่วมรับผลจากการดำเนินการ เพื่อให้สังคมท้องถิ่นได้เกิดการเรียนรู้ เกิดการทบทวน และเกิดความเข้มแข็ง สามารถสืบสานความสำคัญทางสิ่งแวดล้อมและทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนต่อไปในอนาคต ทั้งนี้การพัฒนาภูมิทัศน์สาธารณะของชุมชนโดยเฉพาะถนนสามารถเป็นสื่อกลางที่สร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนได้

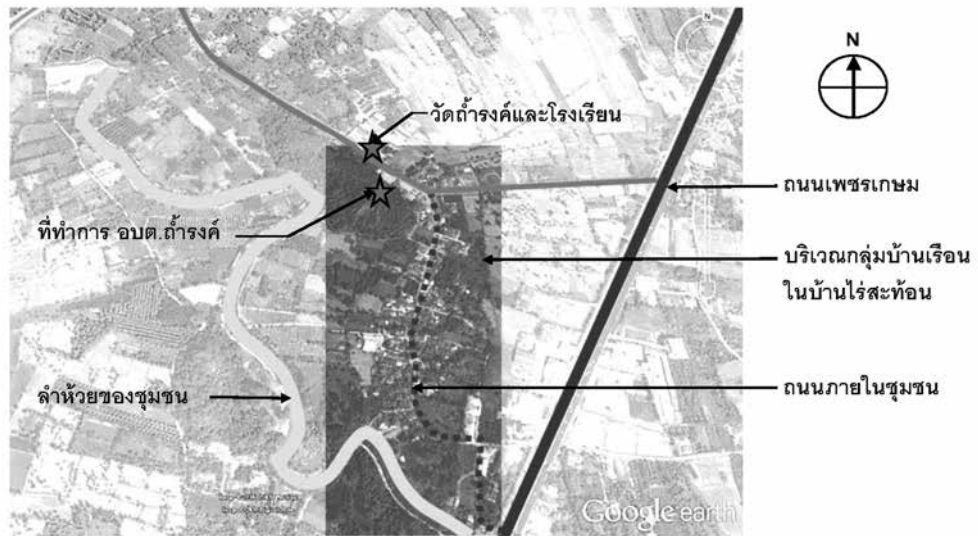
บทความนี้มุ่งเน้นนำเสนอวิธีการปรับปรุงภูมิทัศน์บริเวณทางสัญจรสายหลักของชุมชนที่ถูกออกแบบและสร้างสรรค์ให้เกิดความสอดคล้องและมีความสัมพันธ์กับบริบทของท้องถิ่นและเป็นสื่อในการสร้างความร่วมมือของชาวบ้านในชุมชน ที่ดูประหนึ่งจะถูกมองข้ามท่ามกลางการพัฒนาชุมชน

ท้องถิ่นต่างๆ ในปัจจุบัน กรณีศึกษาที่น่าสนใจในบทความนี้ตั้งอยู่ในชุมชนบ้านไร่สะท้อน (หมู่ 4) ตำบลถ้ำรงค์ อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ยังคงมีสภาพแวดล้อมพื้นถิ่น มีการดำรงรักษาวัฒนธรรมชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อหลายคนมีโอกาสผ่านหรือแวะเข้ามาในชุมชนนี้มักมีความรู้สึกถึงบรรยากาศของความร่มรื่น ความเป็นระเบียบของชุมชนที่สัมพันธ์ไปกับบริบท สภาพแวดล้อมภูมิทัศน์บริเวณถนนของชุมชนนี้มีความเป็นมาและมีกระบวนการสร้างสรรค์อย่างไร การพัฒนาภูมิทัศน์บริเวณถนนของชุมชนนี้ส่งผลต่อสภาพแวดล้อมและสังคมหรือไม่และอย่างไรบ้าง บทเรียนจากแนวทางในการพัฒนาชุมชนแห่งนี้ไม่มากนักน้อยน่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดข้อคิดต่อการพัฒนาชุมชนในท้องถิ่นต่างๆ ได้

ข้อมูลที่ใช้ในบทความนี้มาจากการศึกษาภาคสนามโดยวิธีการสังเกตและการสัมภาษณ์ชาวบ้าน จำนวน 11 คน ระหว่างเดือนเมษายน 2556 – เดือนพฤษภาคม 2557 และการสัมภาษณ์เชิงลึกต่อชาวบ้านและผู้นำชุมชนในอดีต (กำนันถนอม ภูเงิน) ในเดือนกุมภาพันธ์ ปี พ.ศ. 2558 และในเดือนมกราคม ปี พ.ศ. 2559 ทั้งนี้บางส่วนของข้อมูลมาจากโครงการศึกษาวิจัยเพื่อจัดการความรู้เรื่องที่อยู่อาศัยและวิถีการอยู่อาศัยผ่านภูมิปัญญาท้องถิ่น พื้นที่ภาคกลาง (Pinijvarasin, Angsuved & Panomrhit, 2014) การวิเคราะห์ข้อมูล ประกอบด้วย การวิเคราะห์แบบจำแนก (Classification) สำหรับข้อมูลทางกายภาพ และสำหรับข้อมูลที่มาจากการสัมภาษณ์ใช้การวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) ร่วมกับการจัดเนื้อเรื่องตามลำดับเวลา (Chronological Arrangement) และวิธีการเล่าเรื่อง (Narrative Method) บทความนี้เริ่มด้วยการทำความเข้าใจกับชุมชนบ้านไร่สะท้อน จากนั้นจึงตามมาด้วยความมาของการพัฒนาภูมิทัศน์บริเวณถนนสายหลักของชุมชน และสุดท้ายจึงเป็นการสะท้อนให้เห็นผลที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาภูมิทัศน์บริเวณถนนของชุมชนแห่งนี้

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของชุมชนบ้านไร่สะท้อน (หมู่ 4) ตำบลถ้ำรงค์

บ้านไร่สะท้อน (หมู่ 4) เป็น 1 ใน 6 หมู่บ้านของตำบลถ้ำรงค์ อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งเป็นบริเวณพื้นที่หนึ่งที่มีหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่มีอายุมานานเกือบพันปี สภาพแวดล้อมของชุมชนมีทั้งที่เป็นภูเขาสูงและที่ราบ โดยมีแม่น้ำเพชรบุรีไหลผ่านทางด้านทิศตะวันตกและมีลำห้วยอ่างหินซึ่งเป็นเส้นทางน้ำในอดีตของแม่น้ำเพชรบุรี ที่เป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญของชุมชน บริเวณที่ราบเป็นพื้นที่สำหรับทำเกษตรกรรมรอบล้อมพื้นที่ในการอยู่อาศัยหลักของหมู่บ้าน พื้นที่ของหมู่บ้านมีถนนเพชรเกษมตัดผ่าน โดยมีถนนหลักภายในชุมชนที่มีความยาว 764 เมตร เชื่อมต่อกับถนนเพชรเกษม (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 4) ทางทิศใต้ และเชื่อมต่อกับถนนสาย 1014 ทางทิศเหนือ (ภาพที่ 1) เส้นทางสัญจรนี้ทำให้บ้านไร่สะท้อนมีการคมนาคมที่สะดวก และเอื้อต่อการขนส่งสินค้าพืชผลออกสู่ภายนอกได้อย่างรวดเร็ว

ภาพที่ 1 บริเวณพื้นที่ชุมชนบ้านไร่สะท้อน (หมู่ 4) ตำบลตำรังค์ อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี
ที่มา : ปรับปรุงจาก <http://www.earth.google.com>

ในบริเวณชุมชนที่เป็นที่อยู่อาศัย ประกอบด้วย ศาลากลางบ้าน เรือนค้าขาย โรงสีชุมชน และกลุ่มบ้านเรือน (ภาพที่ 2) กลุ่มบ้านเรือนซึ่งมีจำนวนเป็นส่วนใหญ่มีลักษณะเกาะกลุ่มและกระจายตัวไปตามถนนของชุมชน โดยสามารถแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม (ภาพที่ 3) **บ้านเรือนในกลุ่มแรก**เป็นเรือนไม้ยกพื้นสูงและส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นเรือนไทยภาคกลางที่มีศิลปะสกุลช่างเมืองเพชร หรือเรือนไทยเมืองเพชร เรือนไทยเมืองเพชรเหล่านี้มักมีลักษณะเป็นเรือนประยุกต์จากเรือนประเพณี โดยมีการปรับปรุงต่อเติมพื้นที่ใช้สอยและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมอื่นๆ ตามความต้องการและวิถีชีวิตของชาวบ้านที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะการต่อเติมสร้างการปิดล้อมพื้นที่ใต้ถุนเรือนเพื่อเป็นห้องบางส่วน โดยนิยมเว้นพื้นที่ว่างบริเวณหน้าเรือน เพื่อใช้ในการทำกิจกรรมต่างๆ ของครัวเรือนและการจัดการพืชผลทางการเกษตรก่อนส่งออกไปจำหน่าย จึงทำให้เรือนยังคงมีลักษณะโล่ง โดยทั่วไปเรือนไทยเมืองเพชรของชาวบ้านในชุมชนแห่งนี้มีการเปลี่ยนแปลงในเชิงอนุรักษ์ ที่มีการประสานกันขององค์ประกอบต่างๆ ในภาพรวมอย่างกลมกลืนและสร้างสุนทรียภาพทางสถาปัตยกรรม วิถีชีวิต และสภาพแวดล้อมได้อย่างลงตัว บ้านเรือนในกลุ่มแรกนี้ยังพบเรือนไม้หลังคาทรงบังกะไลและบ้านที่ถูกปลูกสร้างในลักษณะการก่ออิฐฉาบปูนทั้งหลัง ซึ่งมีรูปแบบที่พบได้ในพื้นที่เมืองโดยทั่วไปด้วย แต่พบในจำนวนไม่มากนัก ส่วน**บ้านเรือนในกลุ่มที่สอง**เป็นอาคารเรือนแถวเพื่อทำการค้า ซึ่งเกือบโดยทั้งหมดจะตั้งอยู่ขนานถนน บริเวณหัวถนนของชุมชนทางทิศเหนือที่ต่อเชื่อมกับถนนสาย 1014

ภาพที่ 2 สภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนบ้านไร่สะกอน ตำบลถ้ำรงค์

ภายในบริเวณหมู่บ้านยังมีองค์ประกอบอื่นๆ ด้วย เช่น สำนักสงฆ์ถ้ำเขาน้อย วัดถ้ำรงค์ โรงเรียน และที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำรงค์ ซึ่งตั้งอยู่นอกเขตพื้นที่ตั้งของกลุ่มบ้านเรือน นอกจากนี้ในบริเวณบ้านไร่สะกอนยังมีสวนตาลของกำนันถนอม ภูเงิน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการทำการเกษตรแบบพอเพียง สวนตาลแห่งนี้เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์เกี่ยวกับทรัพยากรของท้องถิ่น และจากความมุ่งมั่นที่นอกจากจะสร้างให้เป็นแหล่งทรัพยากรต้นตาลที่สำคัญในเชิงเศรษฐกิจแล้ว ยังเป็นแหล่งในการรวบรวมองค์ความรู้และเป็นสถานที่ศึกษาที่สำคัญเกี่ยวกับระบบนิเวศต้นตาล ทั้งนี้มีใช้เพียงเพื่อครอบครัวตนเอง แต่ยังไม่เพื่อท้องถิ่นและสังคมในภาพกว้างอีกด้วย

ในปัจจุบันบ้านไร่สะกอน ประกอบด้วย 170 ครัวเรือน และมีประชากร 469 คน ชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำการเกษตร บางส่วนรับจ้าง ค้าขาย และรับราชการ ชาวบ้านมักมีการจัดงานประเพณีร่วมกันในวันสำคัญต่างๆ ในรอบปี อาทิ งานรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ และงานทำบุญทำทานทอดผ้าป่า ซึ่งจัดขึ้นเป็นประจำทุกปีในช่วงวันสงกรานต์ที่บริเวณศาลากลางบ้านของชุมชน และงานพัฒนาทำความสะอาดบริเวณที่อยู่อาศัยของชุมชน ในวันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ (5 ธันวาคม) เป็นต้น

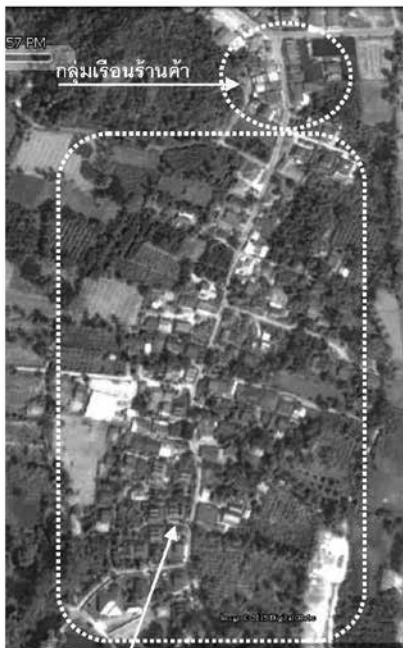
ภาพที่ 3 บ้านเรือนในชุมชนบ้านไร่สะท้อน (แถวบน) เรือนไทยเมืองเพชร (แถวล่าง) เรือนแถวค้าขาย

ภูมิทัศน์บริเวณถนน ความเป็นมาและวิถีในการพัฒนาของบ้านไร่สะท้อน

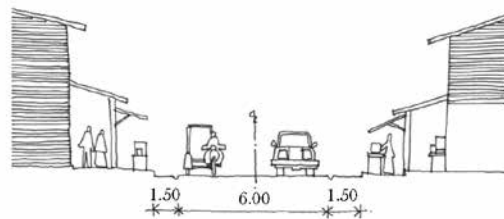
ในปัจจุบันถนนของชุมชนบ้านไร่สะท้อนมีขนาดประมาณ 6 เมตร ตลอดเส้นทาง โดยมีรั้วต้นไม้หลายชนิดขนานอยู่สองข้างทาง ถนนในบริเวณกลุ่มบ้านเรือนส่วนใหญ่มักไม่มีไหล่ทาง ยกเว้นบริเวณถนนทางทิศเหนือ ซึ่งเป็นที่ตั้งของกลุ่มเรือนแถวค้าขายจะมีไหล่ทางกว้างด้านละประมาณ 1.50 เมตร ซึ่งทำให้เกิดความรู้สึกต่อถนนบริเวณนี้มีลักษณะที่กว้างมากขึ้น (ภาพที่ 4)

บ้านเรือนส่วนใหญ่มักพบการสร้างรั้วเพื่อแสดงขอบเขตของแต่ละกลุ่มบ้านเครือญาติ มีเพียงส่วนน้อยที่ยังคงไม่มีการกั้นรั้วระหว่างกัน อย่างไรก็ตามรั้วที่สร้างระหว่างบ้านส่วนใหญ่เป็นรั้วที่ทำด้วยไม้ ต้นไม้ หรือรั้วลวดหนาม โดยมีการปลูกพืชบนรั้วลวดหนามอีกชั้นหนึ่ง มีเพียงส่วนน้อยที่พบการสร้างเป็นรั้วก่ออิฐฉาบปูน ส่วนบ้านเรือนที่ตั้งอยู่ริมถนนหลักของชุมชนโดยทั้งหมดมักพบการกั้นรั้วโดยตลอดแนวความยาวของถนน รั้วบ้านที่ใช้นิยมเป็นรั้วต้นไม้และมีหลากหลายชนิด ได้แก่ ต้นข่อย ต้นมะขาม ต้นชบา ต้นกระถิน และต้นโมกซ์ รั้วต้นไม้เหล่านี้ได้รับการตัดแต่งให้มีลักษณะเป็นแถวเรียงยาวของแต่ละบ้านเกือบตลอดแนวถนน มีความสูงโดยประมาณตั้งแต่ 1.00 เมตร จนถึง 1.50 เมตร และมีความหนาประมาณตั้งแต่ 0.80 เมตร ถึง 1.50 เมตร บริเวณรั้วต้นไม้ของบ้านที่ตั้งอยู่ริมถนนสายหลักของชุมชนแต่ละหลังมักมีการเปิดเป็นช่องทางที่มีขนาดสำหรับรถยนต์ผ่านเข้าออกได้ ทางเข้าออกเหล่านี้ส่วนใหญ่พบการติดตั้งประตูรั้วด้วย ประตูรั้วนิยมทำจากโครงเหล็กทาสีที่มีลักษณะโปร่ง และมักพบเป็นระบบรางเลื่อน มีเพียงบางบ้านที่มีการเปิดทางเข้าออกไว้โดยไม่มีการติดตั้งประตูรั้ว (ภาพที่ 5)

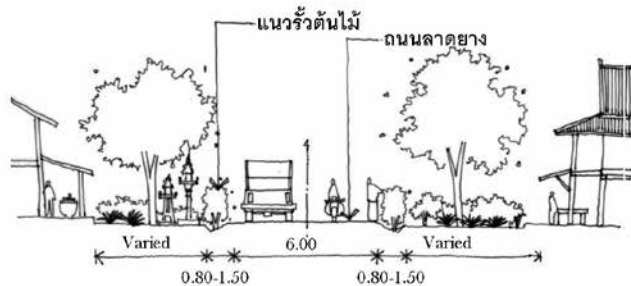
บ้านทุกหลังที่ตั้งอยู่บริเวณริมถนนจะถูกปลูกสร้างให้มีการเว้นที่ว่างระหว่างบ้านและถนนหลักของชุมชน (ภาพที่ 4 และภาพที่ 6) ซึ่งระยะการเว้นที่น้อยที่สุดที่พบประมาณ 5 เมตร ที่ว่างนั้นนิยมใช้เป็นพื้นที่สวนที่มีการปลูกพันธุ์พืชหลากหลายซึ่งมีทั้งไม้ผลยืนต้น กล้วย พืชสวนครัว และไม้ดอกไม้ประดับต่างๆ ในบางบ้านใช้เป็นลานโล่งสำหรับจอดรถหรือเป็นถนนสำหรับกลุ่มบ้านเครือญาติ ในบางกลุ่มบ้านใช้บริเวณที่ว่างหน้าบ้านที่เชื่อมต่อกับถนนเป็นพื้นที่ตั้งของโรงเรือนสำหรับเก็บข้าวและโรงเรือนปศุเลี้ยงสัตว์อีกด้วย นอกจากนี้ในบริเวณที่ว่างด้านหน้าบ้านของแต่ละบ้านมักพบมีศาลพระภูมิ และศาลเจ้าที่ตั้งอยู่อีกด้วย

บริเวณกลุ่มบ้านพักอาศัย

ถนนบริเวณกลุ่มเรือนร้านค้า

ถนนบริเวณกลุ่มบ้านพักอาศัย

ภาพที่ 4 ลักษณะภูมิทัศน์บริเวณถนนของชุมชนบ้านไร่สะก๊อน

ที่มา : ปรับปรุงจาก <http://www.earth.google.com>

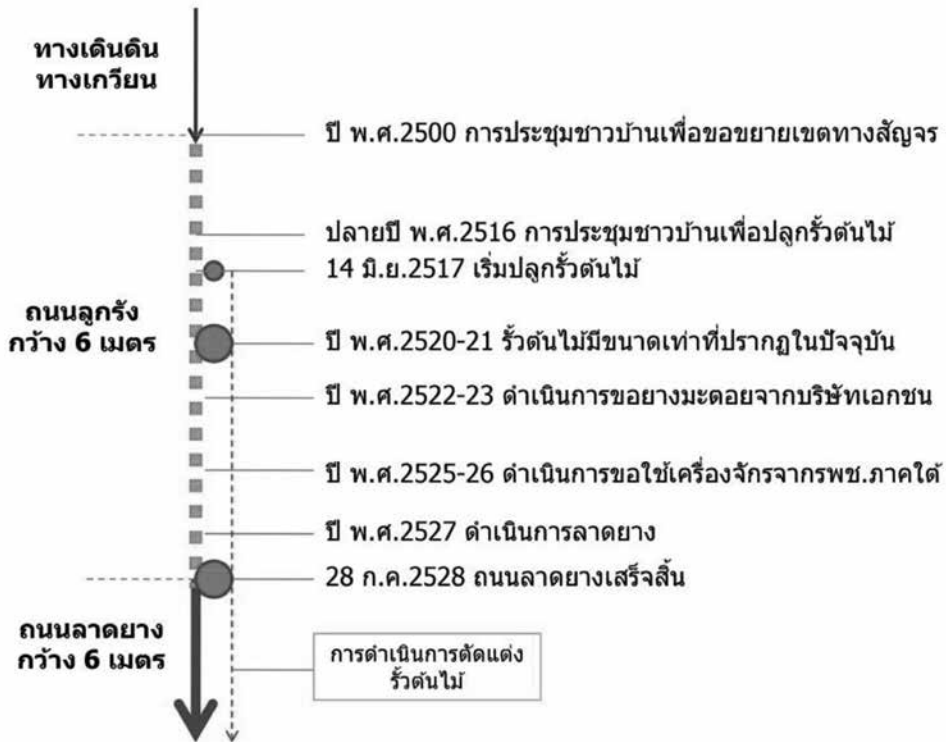
ภาพที่ 5 สภาพแวดล้อมบริเวณถนนในชุมชนบ้านไร่สะก๊อน
(แถวบน) รั้วต้นไม้บริเวณถนน (แถวล่าง) การติดตั้งประตูรั้วและการเว้นทางเข้าออกบริเวณรั้วต้นไม้

ภาพที่ 6 การใช้พื้นที่ว่างภายในระหว่างบ้านและถนน

ความเป็นมาของภูมิทัศน์บริเวณถนนชุมชนนี้ (ภาพที่ 7) ชาวบ้านเล่าว่า ก่อนปี พ.ศ.2500 บ้านเรือนในชุมชนมีจำนวนไม่มากนัก ตั้งกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ และภายในชุมชนมีเพียงทางสัญจรที่เป็นทางดินสำหรับการเดินเท้าและทางเกวียน การเริ่มให้มีการสร้างถนนหลักของชุมชนเป็นแนวคิดของพระครูบรรพตวิบูลกิจ (หรือหลวงพ่อทพ ปานดำ) ของวัดถ้ำรงค์ ซึ่งเป็นพระผู้ใหญ่ที่ชาวบ้านในชุมชนให้ความเคารพและนับถือ อดีตผู้ใหญ่บ้าน (นายห่วน ภูเงิน ดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านในช่วงปี พ.ศ. 2497 – พ.ศ.2515) ซึ่งเป็นพี่ชายของกำนันถนอม ภูเงิน เป็นผู้รับแนวคิดของหลวงพ่อทพ มาปฏิบัติ

และทำการพัฒนาชุมชน ทางสัญจรหลักของชุมชนเริ่มเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2500 โดยเกิดจากการหารื้อร่วมกันระหว่างผู้ใหญ่หัวนและชาวบ้านในชุมชน และมีการขอแบ่งปันที่ดินระหว่างครัวเรือนเพื่อสร้างทางสาธารณะให้มีความกว้างที่รถยนต์สามารถผ่านไปมาได้ โดยมีขนาดประมาณ 6 เมตร ตลอดเส้นทาง และมีการพัฒนาผิวถนนให้เป็นดินลูกรัง

ภาพที่ 7 การสรุปช่วงเวลาพัฒนาการของถนนหลักภายในชุมชนบ้านไร่สะทอน

นอกจากนี้ชาวบ้านยังเล่าว่า ในอดีตบริเวณบ้านเรือนในบ้านไร่สะทอนส่วนใหญ่มักไม่มีการกันรั้วเพื่อแบ่งกันขอบเขตของแต่ละบ้านเนื่องจากเป็นเครือญาติกัน แต่หากต้องมีการกันรั้ว ชาวบ้านนิยมใช้ไม้ไผ่หรือปลูกต้นไม้โดยเฉพาะต้นสนปู่ตาและต้นชบา การกันรั้วในอดีตมักทำขึ้นเพื่อแสดงขอบเขตพื้นที่บ้าน และมักไม่เป็นระเบียบเนื่องจากต่างคนต่างทำ และบางบ้านเป็นรั้วสูงทึบ โดยเฉพาะหากปลูกด้วยต้นชบา

การพัฒนาภูมิทัศน์บริเวณทางสัญจรหรือถนนของชุมชนบ้านไร่สะทอนที่สร้างให้เกิดลักษณะภูมิทัศน์ดังที่ปรากฏในปัจจุบันเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2516 ซึ่งเป็นช่วงที่กำนันถนนอมฤเงิน ได้รับการเลือกตั้งเพื่อมาดำรงตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่บ้านไร่สะทอน (หมู่ 4) เป็นครั้งแรก ในช่วงนั้น หมู่บ้านมีจำนวนครัวเรือนในการปกครองทั้งหมดราว 93 หลังคาเรือน บ้านเรือนส่วนใหญ่เกาะกลุ่มกันอยู่บริเวณถนนสายหลักของชุมชน มีเพียง 6-7 หลังคาเรือนที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านและข้ามฝั่งถนนเพชรเกษมไป ทั้งนี้กำนันถนนอม (ผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้น) มีความตั้งใจในการพัฒนาถนนของชุมชน

เพื่อให้เกิดความเจริญและเป็นระเบียบ แต่ในขณะเดียวกันต้องมีลักษณะที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ชนบท กำนันถนนอมริบายว่า เนื่องจากบ้านไร่สะท้อนมีลักษณะเป็นบ้านชนาบสองฝั่งทาง และเป็นเส้นทางที่เชื่อมต่อกับถนนเพชรเกษม และหากใครมีโอกาสผ่านไปมาก็เท่ากับเป็นการผ่านเข้ามาในหมู่บ้าน และสามารถรับรู้ถึงความเป็นไปของชุมชนด้วย การดำเนินการพัฒนาบริเวณทางสัญจรหลักของชุมชน สามารถแบ่งได้เป็น 2 ส่วนตามลำดับ คือ การปลูกรั้วบ้านบริเวณทางสัญจร และการปรับปรุงผิวถนน

การปลูกรั้วบ้านบริเวณถนนชุมชนเป็นส่วนแรกที่ถูกทำขึ้นโดยมีการเริ่มต้นจากการหาหรือ ทำความเข้าใจร่วมกันระหว่างชาวบ้านในหมู่บ้านและขอความสมัครใจในการร่วมกันปลูกรั้วต้นไม้จาก ต้นข่อย (ชื่อวิทยาศาสตร์ *Streblus asper* Lour และชื่อเป็นทางการ คือ Siamese rough bush หรือ Tooth brush tree) โดยต้นข่อยเป็นต้นไม้ชนิดหลักที่ถูกเลือกเพื่อนำมาปลูกเป็นรั้ว เนื่องจากเมื่อโตแล้ว จะมีความหนาแน่นของกิ่งก้านและใบ สัตว์เลี้ยงต่างๆ ไม่สามารถผ่านไปมาได้ การได้มาของต้นข่อย เพื่อมาปลูกเป็นรั้วบ้านของแต่ละบ้านนั้น กำนันถนนอมเป็นผู้แนะนำให้ชาวบ้านไปเก็บต้นอ่อนของต้น ข่อยมาจากบริเวณใต้ต้นละมุด ซึ่งมีเป็นจำนวนมากในละแวกหมู่บ้าน ทั้งนี้เกิดจากการสังเกตสภาพ แวดล้อมของกำนันถนนอม โดยกล่าวว่า

“...ก็สังเกตเอาไว้ในละแวกบ้านมีต้นละมุดเยอะ นกจะมากินและมาอยู่อาศัย นกมันก็จะขับ ถ่ายและมีต้นข่อยมาด้วย”

อย่างไรก็ตามชาวบ้านสามารถปลูกรั้วบ้านด้วยต้นไม้ชนิดอื่นๆ ตามความพึงใจของแต่ละ บ้านได้ด้วย พืชชนิดอื่นๆ ที่ชาวบ้านเลือกปลูกในช่วงแรกๆ มีทั้งต้นชบา มะขาม และกระถิน แต่พืชเหล่านี้ไม่หนาแน่นเท่าต้นข่อย ซึ่งชาวบ้านมักใช้เป็นการปลูกแซมไปกับต้นข่อย ยกเว้นแปลงที่ดินสำหรับการ ทำสวนทำไร่ที่ตั้งอยู่ติดกับถนนของชุมชน ซึ่งไม่มีบ้านพักอาศัย มักเป็นรั้วต้นมะขามและต้นกระถิน การ ปลูกรั้วด้วยพืชชนิดอื่นๆ กำนันถนนอมได้แนะนำให้ชาวบ้านดำเนินการเก็บเมล็ดของพืชชนิดนั้นๆ สะสม เอาไว้เพื่อเริ่มปลูกในช่วงเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน ซึ่งเป็นช่วงเริ่มต้นของฤดูฝน ชาวบ้านร่วมกันลง มือปลูกพืชต่างๆ เพื่อทำเป็นรั้วบ้านในวันที่ 14 มิถุนายน พ.ศ. 2517 รั้วต้นไม้มีลักษณะดังที่ปรากฏใน ปัจจุบันใช้เวลาประมาณ 3-4 ปี จึงเริ่มปรากฏผลทั้งนี้ในช่วงแรกๆ ของการดำเนินการได้มีการตั้งกฎเกณฑ์ และเป็นข้อตกลงกันระหว่างชาวบ้านที่ต้องการจะตัดแต่งรั้วต้นไม้ประมาณ 2 ครั้งต่อเดือน กำนันถนนอม กล่าวว่า “การตัดแต่งรั้วเหมือนตัดผม ทำบ่อยๆ ก็เกิดความเคยชิน และเป็นตัวอย่างให้ลูก หลาน” กิจกรรมที่ช่วยกันตัดแต่งรั้วต้นไม้ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านเป็นอย่างดีและยังคงมีการ ดำเนินการต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

หลังจากการปลูกรั้วต้นไม้เป็นผลสำเร็จแล้วจึงมีการดำเนินการต่อเนื่องในการปรับปรุงสภาพ ถนนหลักภายในของชุมชนซึ่งจากเดิมเป็นถนนดินลูกรังให้เป็นถนนลาดยาง โดยมีความยาวทั้งสิ้น 764 เมตร การพัฒนาผิวนถนนนี้เริ่มมีการดำเนินการประมาณปี พ.ศ. 2522 - พ.ศ. 2523 โดยมีการปรึกษา หาหรือร่วมกันระหว่างกำนันถนนอม ชาวบ้าน เจ้าอาวาส พระจากวัดถ้ำรงค์ และสำนักสงฆ์ภายในหมู่บ้าน โดยสร้างเป็นโครงการทำบุญของชุมชน จากนั้นจึงได้มีการระดมทุนร่วมกันของชาวบ้านผ่านการจัดทำ โครงการเส้นทางไปวัดโดยชาวบ้านช่วยกันออกเงินบริจาคตามกำลังทรัพย์ของแต่ละครัวเรือน แต่ไม่เกิน หลังละ 1,000 บาท กำนันถนนอม กล่าวว่า เงินที่รับจากการระดมทุนมีทั้งหมดประมาณ 50,000 กว่า บาท ซึ่งเงินจำนวนนี้มีเพียงพอสำหรับการซื้อหินโรยและหินคลุกเท่านั้น เพื่อให้การดำเนินการได้สำเร็จ ลุล่วง กำนันถนนอมจึงได้ขอรับการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ วัสดุผิวหน้า ถนน (ยางแอสฟัลท์ หรือยางมะตอย) และเครื่องจักรกลในการดำเนินการ

เนื่องจากมีงบประมาณไม่เพียงพอ กำนันถนนอมจึงได้เดินทางไปขอรับการสนับสนุนในการบริจาคยางมะตอยจากบริษัทเอกชนแห่งหนึ่ง ที่ตั้งอยู่ในเขตลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร ทั้งนี้บริษัทแห่งนี้ได้สนับสนุนยางมะตอยเป็นจำนวนทั้งสิ้น 60 ถัง (ในขณะนั้นยางมะตอย 5 ถัง มีราคา 7-8 หมื่นบาท) และทำการขนส่งมาให้ที่ชุมชนเพื่อมาใช้ในการทำถนน อย่างไรก็ตามทางชุมชนจำเป็นต้องจัดหาเครื่องจักรกลในการดำเนินการเอง กำนันถนนอมจึงดำเนินการทำเรื่องขอใช้เครื่องจักรกลในการลาดยางจากสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช.) ภาคใต้ (หรือกรมทางหลวง ในปัจจุบัน) ของสำนักงานป्राณบุรี ทั้งนี้ถนนของชุมชนได้รับการลาดยางเสร็จสิ้นในวันที่ 28 กรกฎาคม 2528

การพัฒนาและปรับปรุงผิวถนนอาจมีผลต่อรั้วต้นไม้ที่ปลูกไว้บางส่วน แต่เนื่องจากต้นไม้สามารถแตกกิ่งก้านและใบขึ้นมาใหม่ได้ ประกอบกับชาวบ้านมีการตัดแต่งรั้วต้นไม้ของตนเองสม่ำเสมอ จึงทำให้ไม่มีผลกระทบมากนัก รั้วต้นไม้ถูกปลูกและตัดแต่งอย่างเป็นระเบียบจากความร่วมมือกันของชาวบ้าน และการมีผิวถนนที่เรียบ สร้างความสะดวกให้กับชาวบ้านในการสัญจรไปมาภายในชุมชน ดังที่กำนันถนนอม กล่าวไว้ว่า

“ทำบุญทำยากกรณต์กลางหมู่บ้าน เดินไปไหนมาไม่ยกเราได้เดินเส้นทางดี ไม่มีหลุม มีบ่อและได้การประสานความสามัคคี”

ถนนหลักของชุมชนและโดยเฉพาะรั้วต้นไม้ในบ้านไร่สะท้อนได้รับการดูแลโดยชาวบ้านในชุมชนอย่างสม่ำเสมอจนกระทั่งปัจจุบัน ในปัจจุบันการตัดแต่งรั้วต้นไม้ของแต่ละบ้านจะกระทำประมาณ 2 เดือนต่อครั้ง หรือเมื่อเห็นว่ารั้วต้นไม้เริ่มไม่เป็นระเบียบ (ภาพที่ 8)

ภาพที่ 8 การตัดแต่งรั้วต้นไม้ของชาวบ้าน

นอกจากนี้กำนันถนนอม (ดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้น) ยังมีคำแนะนำให้ชาวบ้านได้ถือปฏิบัติเพื่อการดูแลความเป็นระเบียบของรั้วต้นไม้และบริเวณถนนหน้าบ้านของตน หน้าที่ยก้านถนนอม กล่าวว่า “มอบความไว้วางใจให้ผู้สูงอายุ โดยเฉพาะแม่บ้านให้เป็นผู้นำ” โดยในตอนเช้าให้ใช้รั้วต้นไม้เป็นที่วางขันสำหรับใส่ข้าวและภาชนะอื่นๆ ที่ใช้สำหรับใส่อาหารหรือสิ่งของในการตักบาตรพระ และให้นำไม้กวาดมาเก็บกวาดบริเวณหน้าบ้านหลังการใส่บาตรอีกด้วย กำนันถนนอมมุ่งหวังให้เป็นการประพฤติปฏิบัติที่สามารถเป็นตัวอย่างที่ดีงามและถ่ายทอดสู่ลูกหลานต่อไป การปฏิบัตินี้ได้มีการยอมรับและมีการถือปฏิบัติทั้งหญิงและชายมาอย่างต่อเนื่อง ในปัจจุบันชาวบ้านบางรายไม่ได้เก็บกวาดเพียงเฉพาะหน้าบ้านของตน แต่ยังได้ไปเก็บกวาดในบริเวณอื่นๆ โดยเฉพาะบริเวณถนนริมลำห้วยของชุมชนอีกด้วย นอกจากนี้ในวันสำคัญต่างๆ โดยเฉพาะวันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ (5 ธันวาคม) ของทุกปี ชาวบ้านจะร่วมกันตัดแต่งรั้วต้นไม้หน้าบ้านของตน และนับเป็นวันที่ชาวบ้านจะร่วมกันเก็บกวาดและพัฒนาบริเวณชุมชนไปด้วย

รั้วต้นไม้และถนนชุมชน-การส่งเสริมอัตลักษณ์และคุณค่าของท้องถิ่น

ในปัจจุบันลักษณะภูมิทัศน์บริเวณถนนของชุมชนบ้านไร่สะท้อน ถูกขนานนามไปด้วยรั้วต้นไม้ที่มีพืชหลายชนิด ทั้งที่รับประทานได้และที่ไม่รับประทาน แต่เนื่องจากส่วนใหญ่เป็นรั้วจากต้นข่อย ในภาพรวมของรั้วต้นไม้ที่ขนาบสองฝั่งถนนจึงมีความเชื่อมโยงเป็นกลุ่มก้อน มีความกลมกลืนไปพร้อมกับสภาพถนนที่มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย อีกทั้งจากการที่ชาวบ้านมีการดูแลรักษาความเป็นระเบียบของรั้วต้นไม้และการเก็บกวาดบริเวณถนนหน้าบ้านของตนเองอย่างสม่ำเสมอ จึงทำให้เกิดสุนทรียภาพที่น่ารื่นรมย์ต่อทั้งชาวบ้านภายในชุมชนและผู้คนภายนอกที่สัญจรผ่านไปมาอีกด้วย จากการดำเนินการพัฒนาภูมิทัศน์บริเวณถนนของชุมชนในบ้านไร่สะท้อนโดยเฉพาะการปลูกรั้วต้นไม้ ทำให้เห็นคุณค่าที่เกิดขึ้นอย่างน้อยใน 4 ประการ

ประการแรก ภูมิทัศน์ถนนสายหลักของชุมชนบ้านไร่สะท้อนในตำบลถ้ำรงค์ เกิดจากความต้องการในการพัฒนาท้องถิ่นให้มีความเจริญก้าวหน้าของผู้นำชุมชน (กำนันถนนอม ภูเงิน) ซึ่งเป็นผู้ที่มีความซื่อสัตย์เกิดต่อสิ่งแวดล้อมรอบตัวและมีวิสัยทัศน์ที่ตระหนักรู้ถึงคุณค่าของท้องถิ่น ดังที่ท่านอธิบายนึงแนวคิดในการทำงานและการดำเนินชีวิต โดยกล่าวว่า

“...ชอบเก็บเล็กเก็บน้อยจากองค์ความรู้ที่มีในธรรมชาติมาใช้มาทำงาน โดยใช้ไปไม่มากนัก และที่สำคัญคือประยุกต์ได้ดี สอนาคต โดยต้องเข้าใจสภาพสังคมเป็นอย่างไร แล้วปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัย”

กำนันถนนอม (ดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้น) มีการไตร่ตรองและเลือกแนวทางในการพัฒนาชุมชนของตนเองให้มีความเหมาะสมต่อสภาพแวดล้อมและสังคมวัฒนธรรมของท้องถิ่น ในขณะที่เดียวกันยังมีการออกแบบการดำเนินการที่นับเป็นส่วนหนึ่งของการมีธรรมาภิบาล โดยเน้นให้ชาวบ้านในชุมชนมีส่วนร่วมทั้งการร่วมคิดและร่วมทำ อันส่งผลต่อการสร้างความมีวินัยในการดูแลรักษาสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยของชาวบ้าน นอกจากนี้การดำเนินการยังมุ่งเน้นการพึ่งพาตนเองร่วมกันภายในของชาวบ้านก่อน การดำเนินการในลักษณะนี้เป็นการสร้างให้ชุมชนได้รู้จักความพอประมาณและความพอเพียงในตนเองก่อน แล้วจึงค่อยคิดที่จะพึ่งพาความช่วยเหลือจากผู้อื่น อันนำมาซึ่งความรู้สึกรักในการเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนา และมีความภูมิใจต่อความเป็นเจ้าของสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยของชาวบ้าน

ในชุมชน ทั้งนี้พบได้จากการพูดคุยและการสัมภาษณ์ชาวบ้าน ซึ่งหลายคนมักแสดงความภาคภูมิใจต่อลักษณะภูมิทัศน์บริเวณชุมชนของตนเองต่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย ร่มรื่น และแตกต่างจากชุมชนอื่นๆ ดังที่ชาวบ้านคนหนึ่งในการสัมภาษณ์ (นายอะฮัน โหมงาม) กล่าว

“รั้วต้นข่อยนี้ปลูกตั้งแต่สมัยพ่อแม่เมื่อ 30 - 40 ปี มาแล้วมันทำให้บ้านเราไม่เหมือนใครนะ ชนบทแบบเรา มันร่มรื่น สบายใจใครแวะผ่านมาก็อยากมาเที่ยวมาพักผ่อน”

ประการที่สองรั้วต้นไม้เป็นส่วนสะท้อนให้เห็นถึงแนวทางหนึ่งของการจัดการทรัพยากรภายในชุมชนของชาวบ้านโดยการเก็บพืชพรรณที่มีในละแวกบ้าน เพื่อนำมาปลูกและขยายพันธุ์ให้เกิดสภาพแวดล้อมใหม่ที่มีความเป็นระเบียบ นอกจากนี้ยังเป็นการประหยัดค่าใช้จ่ายประมาณ โดยที่ชาวบ้านไม่จำเป็นต้องไปซื้อหาพืชพรรณจากที่อื่นๆ มาปลูก แต่ใช้พืชที่มีอยู่หรือที่ตกอยู่ตามที่ต่างๆภายในชุมชน หากแต่การปลูกรั้วต้นไม้จะต้องช่วยกันลงแรง ให้ความอดทนรอคอย และการดูแลตัดแต่งร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ

ประการที่สามเนื่องจากพืชพรรณที่ชาวบ้านใช้ปลูกเป็นรั้วบ้านของตนเอง แม้ว่าส่วนใหญ่จะถูกแนะนำให้ป็นต้นข่อย แต่ชาวบ้านก็มีการเลือกการปลูกพืชอื่นๆ แซมด้วย โดยเฉพาะต้นมะขามและต้นกระถิน พืชพรรณเหล่านี้เป็นพืชที่สามารถใช้เป็นอาหารได้ ชาวบ้านบางส่วนมีการเก็บยอดอ่อนของพืชเหล่านี้จากรั้วบ้านของตนเองและเพื่อนบ้านเพื่อนำไปประกอบอาหาร ซึ่งนอกจากทำให้เกิดสังคมแห่งการแบ่งปันแล้ว ยังนับเป็นการประหยัดค่าใช้จ่ายของครัวเรือนไปได้อีกด้วย

ประการที่สี่ภูมิทัศน์บริเวณถนนสายหลักของชุมชนบ้านไร่สะท้อน โดยเฉพาะรั้วต้นไม้ นับเป็นผลจากการจัดการสภาพแวดล้อม โดยผู้นำชุมชนที่มีวิสัยทัศน์ในการพิจารณาถึงความเหมาะสมต่อแนวทางในการพัฒนาสภาพแวดล้อมของชุมชนตนเองให้สอดคล้องกับท้องถิ่น ในขณะที่เดียวกันมีการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชน ซึ่งมีใช้เพียงช่วงระยะเวลาของการปลูกรั้วต้นไม้ให้มีขึ้นเท่านั้น แต่มีกระบวนการมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาสภาพแวดล้อมบริเวณหน้าบ้านของตนเองอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ผลของการดำเนินการปรากฏอย่างเด่นชัดทั้งในด้านกายภาพและด้านสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนดังนี้

ในด้านกายภาพของชุมชน นอกจากการมีถนนที่มีผิวทางที่เรียบและเอื้อให้เกิดความสะดวกสบายต่อการสัญจรผ่านไปมาแล้ว รั้วต้นไม้มียุคสมัยที่ขนาดไม่สูงมากนัก ไม่บดบังสายตา แต่มีความหนาและความแน่นของรั้วต้นไม้ที่มากเพียงพอต่อการสร้างความรู้สึกของความปลอดภัยต่อผู้อยู่อาศัยแล้ว ยังทำให้เกิดการเชื่อมต่อของภูมิทัศน์ระหว่างถนน สวนหรือที่ว่างบริเวณหน้าบ้านและตัวเรือน ในภาพรวมจึงทำให้เกิดการรับรู้ทางสุนทรียภาพอันร่มรื่นของสภาพแวดล้อมต่อทั้งชาวบ้านในชุมชนและคนภายนอก อันเป็นการสร้างเสริมอัตลักษณ์ของบ้านไร่สะท้อนที่สัมพันธ์สอดคล้องไปกับสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นให้มีความชัดเจนและโดดเด่นมากยิ่งขึ้นอีกด้วย

ในด้านสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน เนื่องจากกำหนดถนนแนะนำให้ชาวบ้านมีการปฏิบัติที่สอดคล้องไปกับแบบแผนการดำเนินชีวิตประจำวัน ทั้งในการทำบุญและการดูแลรักษาสภาพแวดล้อมบริเวณหน้าบ้านของตนเอง จึงทำให้เกิดการสร้างวินัยของชาวบ้านในหมู่บ้านร่วมกันในการดูแลรักษา สภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อยและนับเป็นตัวอย่างหรือเป็นการปลูกฝังวินัยที่ดีให้กับลูกหลานของชุมชน ผลจากการดำเนินการเพื่อพัฒนาภูมิทัศน์บริเวณถนนชุมชนในบ้านไร่สะท้อน นอกจากจะทำให้เกิดการสร้างเสริมอัตลักษณ์ของชุมชนแล้ว ยังเป็นการส่งเสริมการรักษาคุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นอีกด้วย

สรุป

บริเวณถนนสายหลักของชุมชนบ้านไร่สะท้อน ตำบลถ้ำรงค์ อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี เป็นถนนลาดยางขนาดเล็กที่มีรั้วต้นไม้ขนาดสองฝั่งทาง แบ่งกันระหว่างบ้านเรือนกับถนน รั้วต้นไม้มีทั้งที่เป็นประเภทที่รับประทานได้และที่เป็นไม้ประดับ ถูกปลูกและตัดแต่งอย่างมีระเบียบ มีความต่อเนื่อง และถึงแม้ว่าจะเป็นตัวแบ่งกันบ้านเรือนจากถนนเพื่อสร้างความปลอดภัยและความเป็นส่วนตัวในการพักอาศัย แต่มีขนาดสัดส่วนที่พอเหมาะสามารถสร้างให้เกิดความเชื่อมต่อของบ้านเรือนและสภาพแวดล้อมในภาพรวมของทั้งชุมชน รั้วต้นไม้และถนนสายนี้เกิดจากความตั้งใจในการเลือกแนวในการพัฒนาของผู้นำชุมชน (ก้านนถนอม ภูเงิน) ที่คำนึงถึงความเหมาะสมต่อความเป็นไปของท้องถิ่น โดยเป็นการออกแบบการจัดการสิ่งแวดล้อมจากพื้นฐานแนวคิดความพอเพียง มีการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง การพัฒนาภูมิทัศน์ของถนนชุมชนนี้ โดยเฉพาะการปลูกรั้วต้นไม้จากการใช้ของที่มีในชุมชน โดยต้องอาศัยความอดทน ความพยายาม และความร่วมมือร่วมใจกันของชาวบ้านอันนำมาซึ่งการดูแลรักษาสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยและเกิดความภูมิใจในความเป็นเจ้าของสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยของชาวบ้านในชุมชน นอกจากนี้การมีรั้วต้นไม้ยังสร้างให้เกิดสังคมแห่งการแบ่งปัน และเป็นการประหยัดค่าใช้จ่ายด้านอาหารของครัวเรือนบางส่วนไปได้อีกด้วย ผลจากการพัฒนาภูมิทัศน์บริเวณถนนชุมชนในบ้านไร่สะท้อน นอกจากจะสร้างความสะอาดและสุนทรียภาพแห่งความร่มรื่นต่อผู้ที่ใช้สอยเส้นทางแล้ว ยังทำให้เห็นแนวทางการจัดการที่สามารถสร้างเสริมอัตลักษณ์และส่งเสริมการรักษาคุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มุ่งหวังการสืบสานสู่รุ่นลูกหลาน

การพัฒนาภูมิทัศน์บริเวณถนนชุมชนในบ้านไร่สะท้อนนี้ แม้ว่าจะเป็นถนนภายในหมู่บ้านขนาดเล็ก แต่สามารถถูกพัฒนาให้เกิดเป็นภูมิทัศน์ที่เป็นระเบียบ ร่มรื่น และเป็นสื่อในการสร้างการมีส่วนร่วมและการสร้างวินัยให้กับชาวบ้านในชุมชนได้อย่างประสบความสำเร็จนั้น เป็นผลมาจากการมีผู้นำชุมชนที่มีธรรมาภิบาลต่อการบริหารจัดการสภาพแวดล้อมของชุมชน มีความใส่ใจต่อบริบทสภาพแวดล้อมท้องถิ่นของตนเอง และมีวิสัยทัศน์ในการเลือกแนวทางการพัฒนาที่คำนึงถึงความสัมพันธ์ในทุกมิติ ทั้งบริบทสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น สภาพแวดล้อมทางกายภาพ ปัจจัยทางสังคมวัฒนธรรม และปัจจัยทางเศรษฐกิจของชาวบ้านและชุมชน ผู้นำชุมชนมีการสร้างกระบวนการดำเนินงานที่เป็นไปในลักษณะของความพอเพียงและความพอประมาณเป็นที่ตั้ง โดยมีการพึ่งพาตัวเองให้ได้มากที่สุดก่อน แล้วจึงพึ่งพาหรือประสานความร่วมมือการสนับสนุนจากภายนอกเท่าที่จำเป็น นอกจากนี้กระบวนการยังทำให้เห็นการออกแบบการปฏิบัติการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างค่อยๆ เป็นค่อยๆ ไปและลุ่มลึก อันนำมาซึ่งความยั่งยืนทั้งทางสภาพแวดล้อมทางกายภาพและสังคมวัฒนธรรมของชุมชนได้อีกด้วย แม้ว่าในแต่ละท้องถิ่นที่ต่างมีเงื่อนไขของท้องถิ่นที่แตกต่างกันออกไป แต่ก็ต่างมีความต้องการในการพัฒนาชุมชนของตนเองให้มีความเจริญก้าวหน้า แนวทางการดำเนินการพัฒนาภูมิทัศน์บริเวณถนนของชุมชนบ้านไร่สะท้อน ตำบลถ้ำรงค์ แห่งนี้น่าจะเป็นบทเรียนได้ไม่มากนักต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมหรือพัฒนาชุมชนต่างๆ ให้เกิดความยั่งยืนต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- Chompun, J. (2013). Good Governance and Public Participation in Decision-making Process of Development Project. *Journal of Environmental Management*, 9(1), 85– 106.
- Gehl, J. (2013). Life Between Buildings: Using Public Space [In Thai: เมืองมีชีวิต: การใช้พื้นที่สาธารณะ] (Pakanan Senakhun Rung Sang, Trans). Bangkok: Li-Zenn Publishing.
- Heidegger, M. (1975). *Poetry, language, thought* (A. Hofstadter, Trans). New York; Sydney: Harper & Row.
- Ledcharnridh, T. (2011). *Cultural Resource Management* [In Thai: การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม]. Bangkok: Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre.
- Lynch, K. (1960). *The image of the city*. Cambridge: MIT Press.
- Mookpradit, M. (2551). Geosocial and approach of Royal thought [In Thai: ภูมิสังคมกับแนวพระราชดำริ]. Retrieved March 22, 2016, from <http://www.haii.or.th/wiki84/index.php/ภูมิสังคมกับแนวพระราชดำริ>
- Office of the National Culture Commission, Ministry of Culture & Faculty of Architecture, Silpakorn University. (2006). *Approach for Cultural Landscape Management* [In Thai: แนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม]. Bangkok: Amarin Printing and Publishing.
- Pinijvarasin, W. (2006). Changes in Thai Vernacular Housing: Emphasizing, Eliminating and Enclosing an Aquatic Environment. In *International Association for the Study of Traditional Environments-Traditional Dwellings and Settlements, Working Paper Series 2006: Hyper tradition and the Imaginary in Place-Making*, Volume 193 (pp.1257 – 1269). Berkeley: University of California.
- Pinijvarasin, W., Angsuved, J. & Panomrhit, S. (2014). Knowledge management through local wisdom (Central region): A case study of Thai vernacular houses of Phetchaburi [In Thai: การจัดการความรู้เรื่องที่อยู่อาศัยผ่านภูมิปัญญาท้องถิ่น (พื้นที่ภาคกลาง): กรณีศึกษา เรือนไทยพื้นถิ่นเมืองเพชรบุรี]. In *Proceedings of Knowledge management for housings and ways of life through local wisdom: vernacular houses in 4 regions* (pp. 80 – 129). Bangkok: Faculty of Architecture, Silpakorn University.
- Pinijvarasin, W., & Panin, O. (2008). Development of vernacular community: Different changes of landscape characteristics [In Thai: การพัฒนาชุมชนพื้นถิ่น: การเปลี่ยนแปลงลักษณะภูมิทัศน์ที่แตกต่างกัน]. In *Proceedings of 46th Kasetsart University Academic Conference* (pp. 292 – 304). Bangkok: Kasetsart University.
- Phongphit, S. (2005). *Community Learns, Living with Well-being* [In Thai: ชุมชนเรียนรู้ อยู่เย็นเป็นสุข]. Bangkok: Palang Panya Press.
- Relph, E. C. (1976). *Place and placelessness*. London: Pion.
- Sathapitanon, P. (2006). "Section 1: Concepts of Participatory Communication and Community Development" [In Thai: ตอนที่หนึ่ง: แนวคิดด้านการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมและการพัฒนาชุมชน]. In *Participatory Communication and Community Development: from Concepts to Research Practice in Thai Society* (pp. 11 – 56). Bangkok: Thailand Research Fund.

- SuebNakhasathian Foundation. (2015). Development and Culture: StopRoads cut through Thung Yai Naresuan : Stop Development destroying the jungle [In Thai: พัฒนธรรม และวัฒนธรรม: หยุดถนนผ่าป่าทุ่งใหญ่นเรศวร :หยุดการพัฒนาทำลายป่าใหญ่]. Retrieved December 19, 2015, from <http://www.seub.or.th>
- Tantivejkul, S. (2009). Changing Philosophy in ways of living [In Thai: ปรับเปลี่ยนปรัชญา ในการดำรงชีวิต]. Retrieved March 22, 2016, from <http://www.theiiat.or.th/km/newsdesc.php?n=90202113430>